

РАЗМИСЛИ ОКОЛО ЕДИН ЮБИЛЕЙ*

По случай 200-годишнината от смъртта на Евгений Вулгарис

и неразвине ѝ юрoдe, пoрaднo чтo ce срaмнiшь дa ce нaрeчeшь бoлгaрiнъ
и нe чeтeшь пo свoи гaзнiкъ и нe дъмaшь?

Пaисий Хилeндaрски, ИСТOРИЯ НА СЛAВEНOБOЛГAРСКAЯ.

I

През миналата година гръцката общественост почете тържествено 200-годишнината от смъртта на Евгений Вулгарис, считан за централна фигура на гръцкото национално възраждане. Тържествата завършиха с две научни конференции на родното място на юбиляра, о-в Корфу/Керкира – първата под покровителството на всероссийския патриарх Алексей, към участниците на която той изпрати специално послание, изтъкващо големите заслуги на Вулгарис за умственото и политическото пробуждане на Гърция, за неговата борба за запазване чистотата на православната вяра, за верността му към учението на светите отци и за църковната му служба в Русия, където е бил призван с Божия промисъл.

Тези тържества, както и самият юбилей, останаха извън вниманието на българската общественост, на която ежедневната преса не пропуска да съобщи за значително по-маловажни събития, случили се в най-далечни страни, на много десетки хиляди километри. Затова читателят с пълно право ще се запита: Кой е този велик грък с българско име? Съществува ли някаква връзка между неговия живот и неговата дейност с България и по-специално с българското национално възраждане, което явно протича по същото време, по което протича дейността на юбиляра? И защо името му не се споменава от българската историография и не се свързва с културната история на нашия народ?

Тази статия има за цел да отговори на първите два въпроса – отговор на третия въпрос трябва да си даде читателят, след като се запознае с някои факти, които биха осветлили една от най-тъмните

* Статията е публикувана за първи път в списание ИСТОРИЧЕСКО БЪДЕЩЕ, 2007, № 1-2, с. 250-263.

и най-заплетените страни на културната и политическата история на нашия народ, с която са вършени и продължават да се вършат най-много манипулации: комплекса от въпроси, свързани с етническата му принадлежност, с неговия произход, с неговите културни традиции и с неговата национална идентичност. Или с други думи въпросите, които повдига един друг българин, за когото се приема с повече или по-малко основания, че е централната личност на българското възраждане – Паисий Хилендарски. Затова е нужно въпросите, свързани и произлизащи от живота и дейността на гръцкия възрожденец, да се разглеждат паралелно с живота и дейността на българския, която започва по същото време, но и в един и същ район с радиус по-малък от 10 км. Или показано нагледно – разстоянието в София между Орловия мост и разклонението към летището и квартал Младост. Защото това е разстоянието от килиите на отец Паисий в Хилендарския и Зографския манастир, където той в първата половина на 1750-те години пише историята си, до основаната през 1749 година върху землището на съседния Ватопедски манастир Атонска академия. А на това място протича от 1754 до 1758 година цялата възрожденска дейност на Вулгарис. В 1759 година той напуска Атон, като до 1761 година е директор на патриаршеската школа в Цариград, но и тази дейност прекъсва по собствено желание, на следващата година напуска и пределите на Османската империя, в която няма да се завърне до края на живота си, цели 45 години. След кратък престой в Яш, Молдавия, той заминава за Германия (Гьотинген и Лайпциг), където остава до 1771 година. От тази година Вулгарис пренася дейността си в Русия в служба на руската императрица Екатерина Велика, отначало като неин библиотекар и съветник, а в 1775 година е ръкоположен за Славонски и Херсонски архиепископ със седалище в Полтава. На този пост, който е на второ място в йерархията на руската православна църква след патриарха, Евгений Вулгарис, но вече под името Евгений Булгарский или Булгар, се задържа до 1778 година, когато го предава на своя ученик и съгражданин Никифор Теотоки и продължава дейността си в Санктпетербург като автор на научни трудове, действителен член на Императорската Руска Академия на науките, съветник и

ЕВГЕНІЙ БУЛГАРЪ
АРХІЕПИСКОПЪ СЛАВЕНСКІЙ И ХЕРСОНСКІЙ.
РОДИЛСЯ 1716 ГОДА.

сътрудник на Екатерина Велика. В 1803 година се оттегля в Александър-Невската лавра в руската столица, където умира и е погребан в 1806 година.

Макар и всички тези данни за Евгений Вулгарис да намират своето потвърждение в биографиите за него, чиито автори са не само гърци, но също французи, немци, и дори руси, подробностите от живота му се предават по твърде различен начин и в твърде различна светлина, а някои от най-важните моменти в живота му се премълчават от всички автори, за някои от неговите постъпки и причините за тях или не се споменава нищо, или се изказват уклончиви и общи предположения. Това засяга на първо място връзката му с цариградската патриаршия и най-вече неговия разрыв с нея и причините за този разрыв – а в случая се касае очевидно за сериозен конфликт, вследствие на който Вулгарис завинаги напуска родината си. И конфликтът трябва да е бил много голям, за да не бъде забравен от цариградската патриаршия и след четвърт хилядолетие – което се вижда и от нейното резервирано отношение към юбилейните тържества в Корфу през миналата година, при които той, противно на очакванията на гръцката общественост, не бива канонизиран за светец. И то въпреки застъпничеството на руския патриарх Алексей, който дава висока оценка на заслугите му за православната църква. Според сведенията на гръцките му биографи, Вулгарис пише укорително и оскърбително писмо до патриарх Кирил V, който от три години вече не изпълнява длъжността глава на гръцката църква и не може да бъде обвинен за виновен за променените условия и за новото отношение към него и неговата дейност. Но това писмо не се публикува никъде и за съдържанието му, както и за причините на гнева у Вулгарис, можем само да гадаем. Наистина, някои от биографите му се опитват да обяснят разрыва със субективни причини у самия него – неговата мнителност и мания за преследване или недооценяване на заслугите му, както и неговия твърде несговорчив („непокладистий“) характер. Но също и с идеологически различия във възгледите – а по този въпрос гръцките автори предпочитат да мълчат.

Ако и гръцките автори да мълчат, толкова по-красноречиво говори за него Паисий Хилендарски – негов съотечественик, съвременник и съсед по манастир. Защото именно Евгений Вулгарис е адресантът в посвещението на книгата му, което днес знае всеки българин и което е използвано тук като мото на статията. И това посвещение има тъй универсален характер, че досега никой от безчислените изследователи на Паисий и на неговото дело не е забелязал, че този адресант е една конкретна личност – при това една от най-известните личности в културния ландшафт на Балканите през XVIII век, хвърлила своята сянка далеч извън техните предели и надживяла с векове епохата. И Паисий е този, който е могъл да разбере най-добре проблемите в характера на своя сънародник, чието понижено самочувствие идва единствено от това, че не е „достатъчно грък“. Дори когато съвременниците му го превъзнасят като „втори Платон“, това не го успокоява и той иска да бъде „по-грък от гръците“ – а това е комплексът за малоценност, тъй характерен за всеки ренегат, който знае дълбоко в душата си, че каквото и да прави, никога няма да бъде считан от инородните си съвременници за равностоен.

И да не се публикуват документите, свързани с разрива на Вулгарис с цариградската патриаршия, причините за този разрив ще открием в съчиненията му, отразяващи точно неговите възгледи и идеи. А едва ли може да съществуват по-големи противоречия от тези между застъпването от него хуманистични принципи и толерантност, които той извлича от старогръцката философия и от своите образци сред съвременните философи, на първо място Волтер и Джон Лок от една страна – и ретроградното богословие на цариградската патриаршия от друга страна. Трудно може да се намери и друго място, където това богословие да се изповядва и да се поддържа тъй силно, както в гръцките светогорски манастири и в патриаршеската школа в Цариград. И ако Вулгарис е имал някакви илюзии да въздейства по някакъв начин върху мирогледа на своите гръцки съвременници в Цариград и Атон, тези илюзии са се разпръснали още при първия му досег с тях и е повече учудващо, че Вулгарис е трябвало да изчака четири години, преди да прекрати своята дейност. А от идеите му относно величието на старогръцката

култура и философия се възприема само манията за величие у „преките ѝ наследници“, изродила се в мегаломанията, която ще стане у тях ръководна идея. Но тази идея съществува и още преди Вулгарис, а агресивната политика на цариградската патриаршия достига през XVII и XVIII век до своята кулминация – още в началото на XVII век патриаршията обсебва два от най-големите български манастири, Бачковския и Роженския, през XVIII и XIX век тя си присвоява още и българските светогорски манастири Ксиропотам и „Свети Павел“, в течение на XVII и XVIII век ще разпростре своята духовна власт над църквата и във влахомолдавските княжества, които от X до XIV век са подчинени на българската архиепископия в Охрид, като узурпира там и политическата власт, чиито носители стават фанариотски гърци. И най-сетне в 1767 година тя ще закрие със съдействието на султана и охридската архиепископия, а в 1772 година – сръбската патриаршия в Печ.

Паисий и Вулгарис са почти връстници – Вулгарис е само 6 години по-възрастен, но надживява Паисий с повече от 33 години. И това е едва ли не единственото нещо, което ги сближава. За разлика от Паисий, Вулгарис е поставен от рождение във възможните най-благоприятни за времето си условия в границите на османската империя и получава най-доброто възможно университетско образование в Падуа. Макар и неговите биографи да разполагат с несравнимо повече материали, отколкото биографите на Паисий, по едни или по други причини те не дават сведения нито за семейната среда, в която той израства, нито за неговите учители и преподаватели, като само споменават неговата изключителна прилежност и упоритост в учението, с които той още много млад постига значителни резултати и привлича вниманието на някои решаващи фактори в образователната система на цариградската патриаршия. В 1737 година е подстриган за дякон, а преди да навърши 30-годишна възраст заема ръководни позиции като директор на няколко учебни заведения в Янина и Кожани. С писмо на патриарх Кирил V от 7 VII 1753 той е удостоен с титлата дидаскалос (професор) на елинските науки, като му се възлага директорството на малко

преди това, в 1749 година, основаната Атонска академия в манастира Ватопед, която през своето управление 1753-1758 година той издига до нивото на европейски университет, където се преподава философия и богословие вече съобразно съвременните изисквания на науката. За тези няколко години Академията се превръща в просветен център, който привлича млади гърци от всички краища на османската империя. Там се прогласява и идеята за възраждане на културата и философията на Антична Гърция, за чиито преки потомци се считат събралите се в Академията младежи, водени от Евгений Вулгарис. Те определят за своя програма тъкмо тази идея, придружена с възстановяването езика на древните гърци от IV век преди Христа с неговата фонетика, граматика и правопис, като книжовен език за всички гърци. Върху тези основи ще бъде изградена през XIX век също и образователната система в новата гръцка държава, а езиковите и правописните норми, установени от Вулгарис, ще се запазят в Гърция до началото на 1980-те години.

* * *

За българския произход на Евгений Вулгарис ние *не* сме принудени да гадаем или да излагаме хипотези. Ако и никой от неговите биографи да не съобщава никакви данни за неговото семейство, името му „българинът“ и родното му място – едно от кръстовищата и възел, в който се събират всички етноси на Балканския полуостров – говорят достатъчно красноречиво за него. Ние не знаем дали родителите му са от коренното население – а и имало ли е на о-в Корфу изобщо такова? Йонийските острови, към които принадлежи и този остров, са сменяли многократно своите владетели, сред които известно време е и Венеция, като по този начин са били през цялото късно средновековие желана цел за свободолюбивото но поробено население от съседните области в Османската империя – Епир, Македония и Албания. И това население ще се освободи от веригите на османското робство още преди Гърция, Сърбия и България. А името, което Вулгарис запазва – явно противно на своите

възгледи – доказва по-точно от всички документи (каквито лесно се преправят!) българската му националност. За разлика от безброй негови сънародници, които си сменят името, за да се слоят с облагодетелстваните съсловия, без разлика дали това са турци, гърци или даже румънци! Юрий Венелин цитира в своята „Грамматика на днешното българско наречие“ цяла поредица от най-гротескни примери на имена, носени от такива преименувани българи, каквито ще срещнем сред спомоществувателите на всяка българска книга през първата половина на XIX век: Бухурданджибаша Теодориди Петровичъ отъ Котелъ, Сакеларъ Параскева, хаджи Юаннь Юфчоглу, Георгій Юанновичъ Филоглу, Ангелъ Юанновъ Бурумлиди, Добрий хаджи Бакалоглу, Димитраки Пороглу – списъкът може да бъде продължен с много десетки подобни имена. Но отразеният в името на Вулгарис негов български произход ще се окаже при продължилия повече от четири десетилетия негов престой в Русия дори от полза за него и той там вече ще се нарича *Евгеній Булгаръ* или *Булгарскій*, а трудовете си ще подписва „сочинение *Евгенія Булгара*“. И към титлата му на архиепископ ще пише освен „*Херсонскій*“, респ. „*Екатеринославскій*“, също „*Булгарскій*“.

Трудно е да си представим две по-различни съдби, от съдбите на Вулгарис и Паисий. Докато за родното място на Вулгарис, също както и за неговия произход, не са се водили никога спорове, за личния живот на Паисий ние знаем твърде малко, за да не кажем, че не знаем нищо. Повече от двеста години след раждането му не се знаеше нищо нито за родното му място, нито за средата, в която израства, а и след като станаха известни малкото подробности за тях, те трудно могат да ни обяснят подбудите и същността на неговия подвиг. Освен това, което той, както и безброй негови съвременници, са знаели за себе си – че са българи. И независимо от това, дали те са смятали националната си принадлежност като благословия или като бремене в своя живот. За изследователите е било и си остава неясно, защо Паисий дава тъй малко обяснения за понятието българин – правени са дори статистики на колко малко места в своята история той си служи с това понятие и колко рядко

употребява понятието България. Защо? – Защото и двете понятия за него, както и за всекиго от неговите сънародници, не се нуждаят от обяснение. А когато Паисий споменава понятието българин, той също знае много добре какво то означава. И без да пропътува 30,000 километра, както телевизионния екип на БиТиВи, поставил си за задача да изясни на нашите съвременници този неясен за тях въпрос. Той знае по-добре от съвременните историци, че понятието българин е по-широко от понятието славянин, знае, че в някои времена българите били наричани готи – без да е чел *Историята* на ранносредновековния сирийски автор Йоан Малала, където пише, че някога в далечното минало българите и хуните са наричани мирмидонци. Паисий знае по-добре от съвременните български историци и че българите живеят в своята родина от най-далечни времена.

Не по-малко различни от съдбите на двамата са различни и идеологиите, които те прогласяват. И ако биографите на Вулгарис извеждат възгледите му от хуманистичните възгледи на образците му – Платон, Волтер и Джон Лок – като подчертават толерантността в основата на тези възгледи, в крайна сметка и този хуманизъм, и толерантността му, ще се изродят при неговите последователи в гръцката мегаломания, хвърляща тъмна сянка върху отношенията между балканските народи през последното столетие. На тази гръцка мегаломания, съществуваща още преди, но и след Вулгарис, Паисий противопоставя идеята за равноправие между отделните балкански народи – идеята да живеят на *своята* земя и да служат на Бога в *своите* църкви под скиптъра на *своите* царе.

Различен е и животът на двамата. Вулгарис търси *чужда* идентичност и напуска завинаги родината си, където повече няма да се върне. А Паисий тръгва да обикаля *своята* родина, за да се слее напълно с нея, разтворил се без остатък в нейната земя. Научните и литературните трудове на Вулгарис са предназначени за най-тесните елитерни кръгове от висшето общество в руската столица, издават се в най-изискан за времето си вид. А единствената книга на Паисий в продължение на много десетилетия ще се преписва и предава от ръка на ръка, от

българин на българин. Написана на езика на неговите съвременници, тя ще влезе в сърцата им, за да утвърди тяхното самосъзнание и обичта им към *своята* родина. За разлика от съчиненията на неговия антипод Евгений Вулгарис! И в този смисъл трудно бихме могли да посочим по-голям парадокс: най-високо оцененият от покровителката му, руската императрица Екатерина Велика, негов труд, отпечатан най-люксово – преводът му на Виргилиевата Енеида от латински на класическия старогръцки език от четвъртия век преди Христа. И този превод едва ли ще бъде прочетен някога от някой негов сънародник по рождение или по избор.

Но различията между Паисий и Вултарис не се изчерпват с различията в живота им. За Паисий ние не знаем с положителност нито датата на неговата смърт, нито мястото, където са били погребани неговите тленни останки. За разлика от Вулгарис, или по-точно вече Евгений Булгарский, под което име той е погребан там, където преди и след него са били погребвани само руските царе и семействата им, патриарсите и избранниците от висшето съсловие на руската империя: Александър-Невската лавра в Санктпетербург.

II

Тук не е мястото да разглеждаме положителните и отрицателните страни на езиковата реформа в Гърция, заложена от Вулгарис и задържала развитието на живия народен език в течение на близо две столетия – това са проблеми, засягащи само гръцкия народ и той ги реши сам, без външна намеса и без да се ръководи от съветите на мнозина негови мними приятели. Не можем обаче да отменим безкритично продължилата повече от четири десетилетия дейност на Вулгарис в Русия, доколкото тя е непосредствено свързана и със съдбата на нашия народ. А тази дейност и рамките, в които тя се провежда, изискват по-подробно разглеждане. И засяга в еднаква степен Евгений Вулгарис и Евгений Булгар.

На 16 януари 1547 година навършилият 16-годишна възраст наследник на престола на великите московски князе Иван Васи-

лиевич е увенчан от московския патриарх с царската корона като първи от руските владетели, удостоил се с титлата цар. Това е бъдещият цар Иван IV Грозни, който обосновава този си акт с женитбата на своя дядо, великия княз Иван Василиевич III (1462-1505), с племенницата на последния византийски император Константин XII Драгаш/Палеолог (1449-1453) – София Палеолог. Обявил се за единствен и правомерен наследник на престола на византийските императори, цар Иван Грозни създава руската национална доктрина за „Москва – Трети Рим“, подкрепяйки я не само с династично-политическите права върху наследството на Византия, които той счита, че притежава и че те преминават от него също и върху наследниците му на руския престол, но и с православието, според църковната традиция предадено от Византия на Русия чрез великата киевска княгиня Олга, възприела през X век своето свето кръщение в Цариград от ръцете на самия патриарх и считана от руската православна църква за равноапостолика и за първа разпространителка на православието в руските земи. Иван Грозни подкрепя своите претенции върху византийското политическо и духовно наследство и с издаденото през 1558 година от цариградския патриарх Йоасаф II послание до цялата вселенска православна църква, признаващо „цар Иван“ за защитник и върховен покровител на всички православни християни и задължаващо споменаването на името му при всяко богослужение – това нареждане бива утвърдено три години по-късно също от църковен събор с участието на 38 патриарси и митрополити.

Установяването на тази политическа доктрина е свързано обаче с немалки затруднения и изисква значителни манипулации върху историческите извори, защото тя не намира своята поддръжка в тях. И това се отнася не само за наследяването на императорската титла от византийските владетели, която не се предава и приема така, както се иска на цар Иван Грозни и сред съвременниците на дядо му, великия московски княз Иван III, е имало няколко десетки повече или по-малко влиятелни владетели, свързани по-тясно с императорските династии във Византия. Но още по-съществена в случая е православната традиция на руската

църква, която тя *не* получава непосредствено от Византия – нито с „кръщаването на киевската велика княгиня Олга, извършено от самия цариградски патриарх“, което съчиняват руските летописци и за което липсват каквито и да било основания в съвременните исторически извори, нито с „покръсването на русите в 988 година“, за което също липсват сведения в неруските исторически извори. Съвременните византийски исторически извори не казват нищо и по този въпрос, а арабските посочват дата две години по-ранна, представяща хода на събитията по съвсем различен начин. Това заставя руските „летописци“ да преправят на няколко пъти своите съчинения – след 1039 година, в края на XI век и още веднаж в средата на XVI век – след коронясването на Иван Грозни и прогласяването на неговата политическа доктрина. Тъкмо по това време се датират почти всички преписи на руските летописи, изготвени след пълното или частично унищожаване на оригиналите или в редки случаи само с подмяната на части от тях. Но както винаги се случва при манипулирането на историята, фалшификаторите се оплитат сами в противоречията от своите измислици и стигат до задънена улица. А че историята и днес се манипулира, най-добре знае моето поколение, пред очите на което фактите и предаването на събитията многократно се изопачаваха през последните 75 години, но и днес все още продължават да се изопачават. Историята базира обаче не само на разкази на мними очевидци, но и на сведения и факти, които доставят многобройните помощни науки. И в крайна сметка ние винаги сме в състояние да разграничим истината от лъжата.

Един от най-характерните случаи за манипулацията на историческите извори е свързан с дейността на Евгений Вулгарис – или по-точно Евгений Булгарский, както той сам вече се подписва – в услуга на руската самодържица Екатерина Велика. И се отнася до „кръщението“ на великата киевска княгиня Олга и годината на нейното посещение в двореца на византийските императори, засвидетелствувано от самия неин домакин, император Константин VII Багренородни, и описано с най-големи подробности в неговата книга „За церемониите“. Данните за

самоличността и произхода на Олга, както и за пътуването ѝ в Цариград, са били заличени по всяка вероятност още по време на унищожаването на руските летописи, извършено след встъпването на първия гръцки митрополит на Киев в 1039 година и заместени в края на XI или началото на XII век с един разказ, който няма нищо общо с истината. При тази манипулация на историческите извори обаче не биват забелязани две много важни подробности, отнасящи се до родното място на Олга и до произхода на нейния син, Светослав. Това родно място е отбелязано на някои преписи от руски летописи, но и нейни жития, изготвени преди XVI век. И там се казва, че тя е родена в Пльсковъ, т.е. в старата столица на Първото българско царство. В 1878 година известният изследовател на старата руска книжина архимандрит Леонид открива и един кратък летопис от XV век, следващ случайно избегнал унищоженията стар протограф, в който се съобщава, че тя е била българска княгиня – съответното място в най-стария препис от руската летописна повед, т. нар. Лаврентиевски препис, не е стигнало до нас, понеже от него са откъснати девет листа, предаващи по всяка вероятност и други подробности, свързани с нея. В следващите по време преписи от руските летописи месторождението на Олга вече се предава като Пьсковъ, в което название руските историци искат да видат града Псков – без да могат да обяснят откъде се е взела там буквата „ь“. Въпреки това те налагат тезата, според която град Псков по-рано, т.е. в X век, се е наричал Плесков и след това туй име се е превърнало в Псков. Много убедително обяснение! Но при археологическите разкопки и сондажи, извършени през 1960-те и 1970-те години върху целия терен на Псков, не могат да се открият никакви следи от селище на същото място преди средата на XII век – век и половина след раждането на Олга. Намерени са само следи от известния на летописите славянски град Изворск, разрушен до основи по всяка вероятност в средата на X век – а този град няма нищо общо с легендарния Плесков.

Не по-малко противоречия спрямо възприетата от руската историография хипотеза за варяжкия произход на Олга съдържат

сведенията в руските и византийските исторически извори за нейния син, великия княз Светослав. Така руската летописна повест цитира неговите думи към майка му: „Не ми се стои в Киев – искам да живея в Преслав на Дунава, понеже *там е средата на моята земя*“. А гръцкият летописец Лъв Дякон, като описва външния вид на Светослав при срещата му с византийския император Йоан Цимисхи, обяснява с благородния му произход необичайния за византийците негов външен вид с бръсната глава, от която пада назад голяма плитка. Такъв белег за благороден произход при „варязите“ не се споменава от никой историк, докато Именникът на българските князе съобщава изрично, че преди Исперих да премести резиденцията си „отсам Дунава“, българските владетели били с бръснати глави – но и римският географ Страбон отбелязва също в първия век след Христа, че „принадлежащите към благородното съсловие у гетите отсам и отвъд Дунава са бръснели главите си“.

Докато историците обикновено подминават тези сведения за Олга и Светослав, без да обърнат на тях нужното внимание, въпросът за пътуването на Олга в Цариград и нейното мнимо кръщение там, извършено според руските „летописи“ от самия патриарх, става тема за научна дискусия, която се води повече от 250 години и върху която са написани над 200 изследвания – между които централно място заема книгата на Евгений Булгар. Именно Булгар, а не Вулгарис: „*Евгенія Булгара, Архиепископа Славенскаго и Херсонскаго Историческое розысканіе о времени Крещенія Россійской Великой Княгини Ольги*“.

Тази научна дискусия започва с едно събитие, най-тясно свързано с живота и съдбата на руската императрица Екатерина Велика и насочва нейното внимание към проблемите, свързани със старата руска (но и българска!) история, които ще определят външната ѝ политика през цялото нейно продължително царуване. Началото на дискусията поставя научното съобщение на известния германски историк и проректор на Гьотингенския университет Йохан Матиас Геснер, изнесено по време на тържеството в университета по случай раждането на дългоочаквания наследник на руския престол, сина на Екатерина Велика

– от чието име майка му ще управлява руската империя цели 34 години. На това тържество, организирано и финансирано от трима руски студенти, внуци на Акинтий Никитич Демидов – един от най-богатите финансови магнати в Петровска и Следпетровска Русия и централна фигура в изграждането на уралската минна промишленост – германският историк съпоставя сведенията на руските и византийските извори относно пътуването на великата киевска княгиня Олга в Цариград и годината на това пътуване, но и събитията, свързани с него. На фантастичния разказ в руската летописна повед, в който се съобщава, че Олга отишла в Цариград за да се покръсти, а императорът бил тъй очарован от нейната красота и мъдрост, че не само наредил на патриарха незабавно да я кръсти, но ѝ направил също предложение за женитба, Геснер противопоставя разказа на византийския император Константин Багренородни, който описва с най-големи подробности в своята книга „За церемониите“ двата приема, дадени от него на руската княгиня. В разказа му обаче не става и дума за кръщение, а още по-малко за женитбено предложение, като и годината на пътуването не е 955, както твърди руският летописец, а 946, посочена в книгата на византийския император. Тази дата за посещението на Олга се потвърждава от датите на приемите, дадени от него на другите делегации преди и след Олга. Че руската княгиня при посещението си в Цариград е била вече християнка, според Геснер свидетелства придружаващият я в нейната свита като съветник свещеник Григорий – а значителната разлика във възрастта между над 70-годишната Олга и женения, но и близо 20 години по-млад византийски император, чиято жена при това присъства на приемите, прави съобщението на руския летописец съвършено невероятно. Вярващият протестант Геснер използва случая да направи в края на своето научно съобщение и няколко ласкателни бележки за властващата по това време руска императрица Елисавета I, чиято обширна империя е израстнала от тясната ивица земя покрай Днепър, където се е простирало княжеството на Олга – по същия начин и могъщата Пруска държава израства от малкото и незначително графство Бранденбург: „и в единия,

и в другия случай мъдростта на Божествената промисъл е, която прави от малките жельдчета величествени дъбове“.

Това научно съобщение предизвиква незабавна реакция от правителствените кръгове в Русия. Още преди то да бъде обнародвано, в майския брой на „Ежемесячные сочинения къ пользѣ и увеселенію служащие“, официално издание на Императорската Руска Академия на науките, излиза редакционна статия под заглавие „*Сумнительства касающіеся до российской исторіи*“ (Умувания отнасящи се до руската история), в която се съобщава на руските читатели, че немският историк Геснер изказва съмнения относно достоверността на руските летописи: 1. Той поставя под въпрос датата на пътуването на великата княгиня Олга, тъй както тя се предава в руските летописи, 2. Поставя под въпрос изобщо нейното покръстване в Цариград, като се обосновава, че това събитие не е отразено в книгата на византийския император и 3. Присъствието на един свещеник на име Григорий на приемите в двореца като член на делегацията, която съпровожда великата киевска княгиня, германският историк тълкува като доказателство, че тя е била християнка още преди нейното идване в Цариград. В края на тази статия-отговор се вмениява като почетно задължение на руските историци да изследват внимателно обстоятелствата, свързани с посещението на великата киевска княгиня Олга и установят доколко вярно те са могли да бъдат отразени в руските и византийските извори, като отстранят всички съмнения, породени от разликата в техните твърдения.

След като през последвалите 10 години нито един руски историк не се отзовава на апела на анонимния автор – представител на Императорската Руска академия на науките, зад когото несъмнено стои самата бъдеща императрица Екатерина Велика, през 1765 година тя, вече като руска самодържица, сключва договор с германския историк Аугуст Лудвиг Шльоцер, който се задължава да изследва и публикува за първи път в Германия руските летописи. А една от най-важните точки в този договор, който е запазен в архива на Академията и по-късно няколкократно публикуван, гласи, че германският историк поема

задължението да издаде летописите съобразно с желанията на Императорската Руска Академия, като преди това представи там ръкописите си за одобрение. Още първата публикация на Шльоцер, издадена след подписването на договора му, „*Обща история на северните народи*“, в която той подкрепя датировката за пътуването на Олга от руските летописи, е посрещната с унищожителна критика от страна на по това време едва 26-годишния професор по риторика и философия в Хале Йохан Тунман, който се позовава както Геснер на доказателствата от положителните науки, в числото на които счита и математиката, не допускаща произволното датирание на пътуването на Олга, за което не съществува друга алтернатива. Накрая на критичните си бележки Тунман отбелязва, че проблемите в историографията не се решават по демократичен начин с принципа на мнозинството: „Големият брой на свидетелите не доказва техните сведения – Александър [Македонски] никога не е минавал през Каспийската порта и не е построил Кавказката стена, ако и гърците, индийците, римляните, сирийците, арабите и германците да твърдят това“.

Независимо от доказателствата на Геснер и Тунман, Шльоцер спазва коректно условията на договора си с Екатерина Велика през четирите десетилетия, през които работи върху публикуването на руските извори и в последния том на своето изследване, излязъл през 1809 година, той пише във връзка с датирането на пътуването на Олга: „Въпросите на математиката и на календара не влизат в моята специалност“. И за тези негови заслуги за руската корона и историография е въведен от внука на Екатерина Велика, император Александър I, в дворянското съсловие.

20 години преди това обаче Екатерина Велика прави нов опит за утвърждаването на посочената от руските летописи година на пътуването на Олга в Цариград. И в този неин опит тя ще си послужи с най-тежката артилерия, с която разполага: с авторитета на един от най-известните европейски учени по това време, Евгений Вулгарис.

Макар и биографите на Евгений Вулгарис да представят различни версии за начина, по който той се свързва с руската само-

държица, най вероятно е тезата, която той поддържа, а именно, че самият крал Фридрих Велики (1740-1786) го препоръчва на нея. Той се среща в Берлин на няколко пъти с пруския крал, а веднаж на срещата е присъствал и Волтер, с когото водил дълъг спор, събудил възхищението на монарха. Във всеки случай в 1771 година Вулгарис е вече в Санктпетербург и постъпва на служба при Екатерина – отначало като неин библиотекар и научен съветник. В 1775 година по нейно нареждане той бива ръкоположен за архиепископ в създадената за него славенска и херсонска архиепископия, като по такъв начин заема второто място в йерархията на руската църква след патриарха, без да е подчинен на последния. А създаването на тази архиепископия е част от политическата платформа на императрицата, която тя най-последователно преследва още от възкачването си на престола в 1762 година. И тази политическа платформа базира на руската национална доктрина, прогласена от Иван Грозни и придобила актуалност с управлението на Петър Велики (1682-1725). Но при Екатерина тя не е само теория и идеал за далечното бъдеще, а започва да се прилага на дело. Войните с Турция, завършили с мира от Кючук Кайнарджа в 1774 и Яш в 1792 година, както и присъединяването на Кримския хаганат към Русия в 1783 година, не само откриват достъпа към Черно море, но добавят към Русия нови територии, населени почти изключително с мохамедани. За по-нататъшното прокарване и осъществяване на руската национална доктрина, Екатерина я модифицира със своя така наречен „Гръцки проект“, включващ заселването на новоприсъединените територии с християнско население от Югоизточна Европа – а това християнско население съставят в действителност предимно бежанците от българските земи и значително по-малко гърци и сърби. Целта е граничната зона между Русия и османската империя да се използва при следващите войни като бариера, а населението ѝ да участва на първо място в защитата на страната, спестявайки по такъв начин военните разходи.

Главен съветник на Екатерина при планирането и осъществяването на този „Гръцки проект“ е Евгений Вулгарис – но вече под името Евгений Булгарский. С ръкополагането му за духовен глава

в новоприсъединените към Русия области той трябва да се грижи за интегрирането на тяхното население в руската страна и обединението му под покрива на православната църква. Ако и отначало да е живеел с илюзията, че там българо-гръцкото население ще получи повече права от крепостното население в Русия, той трябва много скоро да се е убедил в противното и че неговият висок пост в църковната йерархия не може да се съгласува с философските му възгледи. Само след три години той се отказва от него – но не и от привилегиите, които получава като член на най-висшето общество в Русия и от които се ползва до последните дни на живота си.

Че този „Гръцки проект“ в действителност е в ущърб не само на българския народ, но и на останалите балкански народи, намиращи се под властта на османската империя, е било добре известно на болшинството от българското, но също така на гръцкото и сръбското население в империята, голяма част от което се противопоставя на руската пропаганда, продължаваща да действа дори и през първите три четвърти на XIX век, и то въпреки засилващите се протести от българска страна. И потърпевши през всички руско-турски войни до средата на XIX век са, естествено, българите, намиращи се най-близо до района на военните действия, чието положение и с преселването им в Русия с нищо не се подобрява. А потомците на техните потомци ще бъдат от най-тежко засегнатите през революцията в Русия и особено при сталинските репресии в края на 1940-те и началото на 1950-те години, когато голяма част от тях ще загинат при насилственото им преселване в Централна Азия. Но няма да бъде пощадено от репресиите и гръцкото население, част от което ще бъде използвано и за защита на съветските интереси, когато Гърция бъде натикана в гражданска война в края на 1940-те години.

Не по-успешна е и теоретическата дейност на Евгений Вулгарис/Болгарский в услуга на руската национална доктрина, на която дейност Екатерина Велика възлага големи надежди. Той трябва да даде в този смисъл и съществения принос за утвърждаването на тезата за приемствеността от Византия при разпространение-

нието на православието в Русия – или с други думи да закрепи с научни доказателства легендата за покръстването на Олга в Цариград. Но излязлата през 1792 година негова книга на тази тема, въпреки привидните ѝ научни качества – оценени единствено от Шльоцер! – не повлиява в спора, който ще се води още две столетия, и остава без значение в дискусиата, като бъде цитирана само от трима между близо двестата участници в нея, и то като куриоз. А накрая се утвърждава датировката на Геснер – която поставя под въпрос и кръщението на Олга в Цариград.

III

Противопоставянето на Паисий и Вулгарис ни дава възможност да разберем и осъзнаем по-добре заслугите на Паисий Хилендарски за нашия народ, но ни дава основание и за много размишления. На първо място за гръцкото възраждане и идеите на Вулгарис, които определят до голяма степен характера на това възраждане и връзката му с гръцката култура. А за Вулгарис, както и за неговите последователи, „гръцка“ е не само историята и културата на Атина от IV век пр. Хр., но също и от предшествалите я 2-3 хилядолетия и на средновековието в границите на византийската империя – включително нашите земи и много други чужди земи с тяхното негръцко население. С други думи на всички „варвари, възприели и усвоили културата си от цивилизованите гърци“.

Седем десетилетия след прогласяването на тази идея от Вулгарис и две десетилетия след смъртта му в науката възниква голям спор, породен от известния немски историк и филолог Якоб Фалмерайер, който за голям ужас на почитателите на гръцката класика в Гърция и извън нейните граници доказва с изследванията си, че между населението на съвременна Гърция и древните гърци от класическата епоха в IV век преди Христа няма и не може да има нищо общо; доказва, че след протеклите през късната античност и цялото средновековие миграционни процеси нищо не е останало не само от етническия тип на древното население, но и че населяващите гръцките земи през съвременността са смесица от потомци на всички народи,

прекосили тези земи в течение на хилядолетия, сред които самите гърци са най-малобройни, разтворили се сред огромните маси от славяни и турци, но също така от власи и албанци.

В научната дискусия, последвала публикациите на Фалмерайер и продължила през целия XX век, изследователите насочват вниманието си върху многобройните топоними по територията на Южна Гърция, които те считат за „славянски“ и за чийто произход се излагат различни теории, като постепенно се утвърждава тезата, че в течение на VI и VII век сл. Хр. цялата тази територия била „залята от огромно море славянски нашествия, оставили следи само в топонимите, а те самите били в течение на едно-две столетия асимилирани от местното население, запазило напълно не само своя етнически тип, но също и своите обичаи, своята култура и своя език“. В Гърция този въпрос се обявява за приключен, когато след Балканската война 1912-1914 година топонимите със съмнителен произход се заменят с техни „гръцки“ еквиваленти – а това са над 2000 названия на селища, реки, блата, езера, планински върхове и други подобни. Този процес се повтаря през 1920-те и в края на 1940-те години в новоприсъединените към Гърция територии след Първата и Втората световна война, населението на които е заставено да напусне родината си. Паралелно с преименуването на топонимите се заличават по всичките тези територии също и всички следи от езика на предишното население, запазени дотогава на паметни надписи в обществени и частни пострройки, по църкви и гробища.

Независимо от това тъй радикално премахване на доказателствата за „славянското“ присъствие в Гърция, „славянските топоними“ продължават да занимават науката през целия XX век – дори след съществения принос за решаването на проблемите от страна на някои прочути слависти, между които и руско-немския учен Макс Фасмер, завеждащ в течение на десетилетия катедрата по Славистика в Берлинския университет и считан за най-добрия познавач на етимологията на „славянските“ езици, към които се причислява и старобългарският. На тази тема той посвещава голяма монография, излязла в 1941 година и след

това няколкократно препечатана, в която разглежда повече или по-малко подробно етимологията на около 2000 според него „гръцки“ и около 1800 „славянски“ топоними, повечето от които той заема от гръцки географски речник, издаден в 1920 година, а и от някои исторически извори от VI до XV век – по понятни причини по-стари исторически извори не използва, защото като привърженик на теорията за „славянското нашествие в VI/VII век“ не може и не иска да допусне че преди това на Балканския полуостров е имало население, което да си служи със „славянски“ език. След като обявява Фалмерайер поради слабото му познаване на руския език за дилетант, сам той си затваря очите пред обстоятелството, че много голяма част от топонимите, считани от него за „славянски“, са произносими не само от гърците, но и от другите „славяни“; но те не могат да бъдат и правилно записани не само с гръцката азбука, но и с азбуките, използвани от всички „славянски“ народи. Освен с българската азбука! А топоними, като Балджа, Бельш, Бездън, Бъзово, Бърдник, Дървен, Жужъл, Къщици, Забърдо, Стръково, Трън, Тръстеник, Търново, Кръстен, Дъжница, Мръчко, Вълчица, Върбишче, Сърбица, Стръмен, Чърнеш, Чърница, Църква, Църквишче и много други подобни, ще открием по цялата територия не само на днешна България, но и в Гърция, Албания и Македония, преди заменянето им с „произносими“. Наличието на *тези* „славянски“ топоними, както и техния произход, Фасмер не може да обясни – също както не може да обясни честата употреба по цялата територия на Балканския полуостров, но най-вече в Южна Гърция, на топоними, според него „произхождащи от името на едно турско-татарско племе, разположено по долното течение на река Дунав“. А тези топоними се отнасят не само за селища, каквито срещаме в Етолия, Акарнания, та дори на островите Крит и Тасос и които биха могли да бъдат основани и от преселници или пленници от съответното племе, но също и за едно езеро и за един планински връх в Тесалия.

При все, че на темата за „славянските“ топоними в Гърция е писано много, някои нейни страни остават извън вниманието на изследователите – а на първо място съдържанието на самите

съществителни имена, но също и богатството на понятия, представяни в тях, което трудно може да се свърже с тесния кръгзор на „първоначалните обитатели на блатата в Задкарпатието“ – с тяхната флора и фауна и с личните им имена. В този смисъл трудно можем да допуснем, че те са носили със себе си и дори, че са познавали дъбове, лешници, явори и бръшляни, че са имали църкви или поне църквици или че са носили собствени имена като Момчил, Борил и Събо. Сигурно би било интересно за българския читател да научи по какъв начин гърците са писали и сега пишат тези (вече заличени!) топоними със своята азбука. Ето и няколко такива примери: Μπλεμενιάνι (Племеняни), Μπρούφλιανι (Бръшлян), Μομίτιλας (Момчил), Μπιζιόν (Бъзйе), Πανίτζα (Баница) – и тук списъкът може да се продължи на много страници.

В този смисъл изследванията на известния гръцкия славист проф. Федон Малингудис разкриват още една интересна страна на „славянските“ топоними в Гърция – макар и тези негови изследвания да остават извън вниманието на останалите изследователи, в туй число и българските. Той успява да покаже, че много от тези топоними, впоследствие погърчени, са били свързани най-тясно с началото на земеделието – с разораването на целините и изсичането на горите. Показва, че „славяните“, които са ги въвели, не са били нито чергари-скотовъдци, нито ловци и риболовци, за каквито ги считат до днес повечето от изследователите, а са били опитни земеделци. И спори с някои известни съветски автори, които цитират невярно и преиначават неговите думи. Но въпросът, който възниква оттук, е: какво ранно земеделие ще внедрят и какви целини ще разорат през VII и VIII век „новозаселилите“ се славяни в една земя, която от много хилядолетия преди това познава добре интензивното земеделие – защото тези „славянски“ топоними, свидетелстващи за най-ранното обработване на земята, се срещат дори в Тесалия, която през цялата историческа епоха е една от житниците на Балканския полуостров?

Наложена в науката предимно от руски и гръцки автори теория за асимилирането на „славянските нашественици“ в Гър-

ция заедно с тяхното пълно претопяване и безследно изчезване още през ранното средновековие, ни се предава заедно с „българския вариант“ на същата теория. Според този вариант, в нашите земи дошли освен „славяни“ също така и някакви „прабългари“, за които тези изследователи твърдят, че по произхода си били угро-фини, турко-татари, хуни, и дори монголоиди. И били асимилирани в нашата страна от същите „славяни“ (претопените в Гърция!), но за разлика от тези в Южна и Централна Гърция не оставили след себе си нито топоними, нито каквито и да било други следи от своя език. А преди „славяните“ и „прабългарите“ да дойдат в нашите земи, местното население, известно на науката под названието „траки“, измряло – за тези „измрели траки“ бащата на историята Херодот твърди, че били най-многобройният народ след индийците. А измрели, без да оставят нито топоними, нито каквито и да било думи от своя странен и чудноват език, за който само „траколозите“ са убедени, че го знаят – както са убедени, че този народ нямал писменост. И това те твърдят въпреки, че още преди повече от век и половина известният австрийски учен Франц Миклошич отбелязва, че специфичните особености в граматиката на езика, говорен от старото население на Балканите преминават в българския, румънския, албанския и новогръцкия език. А фонетиката и лексиката на този език залягат в „антимарксихеската и ненаучна“ (Сталин) яфетическа теория на съветския академик Н. Я. Мар и след смъртта му се доразвиват в също обявените за „вредни и ненаучни“ изследвания на академик Н. И. Державин.

Интересно е обаче и още едно много странно обстоятелство във връзка с миграционния процес: Преминавайки през „обезлюдените“ но плодородни земи в Мизия, Тракия и Тесалия, „скитниците славяни“, тръгнали от блатата отвъд Карпатите да търсят земя за заселване, подминават тези „безлюдни“ земи и се натъкват сред чукарите в Пелопонес, където могат само да развъждат кози! И всички те измират сред тези чукари – или биват претопени и елинизирани от тамошното местно население, оставяйки след себе си само своите две-три хиляди топоними, които с нищо не смущават това местно население в течение на

цели 12 столетия, преди то да се сети да ги замени с топоними на *своя* собствен език.

Естествено, такива теории не решават проблемите за етническия произход на местното население на Балканския полуостров и преди всичко в Гърция. В спора за чистотата на гръцкия етнически тип името на Вулгарис не се споменава, макар и той пръв да създава теорията за непрекъснатостта на културната традиция в гръцките земи, поддържана в продължение на хилядолетия от местното „гръцко“ население – а едва ли може да се посочи друго по-красноречиво опровержение на тази му теория от неговия собствен произход. Но идеите на Вулгарис се разпространяват и днес, 200 години след смъртта му, и то не само в Гърция, а по цялата наша планета със замаха на Холивуд и със средствата на всички съвременни глобални медии. Дълбоко впечатляващи широкоекранни спектакли ни правят достъпни и нагледни както победите на „гърка“ (от Македония!) Александър Велики, така и на „гърците“ от Тракия, Мизия и Тесалия срещу Троя – макар и за „онаглеждането“ на тези събития да са използвани според авторите на филма 800 съвременни гладиатори (не статисти и стейтмени!) от България и Мексико, между които нито един от потомците на „непобедимите гърци“. От тези масови медии ние най-после научаваме и цялата истина за Шлиман – за чиито открития в Троя и Микена заслугата била в действителност не негова, а на гръцката му съпруга. От туристическата пропаганда пък научаваме, че Орфей произхождал от Гърция, а от българските вестници – че нашите прадеди си докарвали от Атина скулптори и дори ковачи на метал, понеже през изтеклите дотогава три хилядолетия, от когато използвали свои рудници за добив на злато и мед, те не могли още да се научат на обработката им.

Неотдавна изтеклият ХХ век ни показва колко рисковано, но и необосновано от науката, е създаването на расови теории въз основа на недоказуеми предания относно етническия произход на даден народ или на определени обществени кръгове. И тъкмо новите изследвания от последните десетилетия в областта на етногенезиса на народите в Югоизточна Европа ни учат, че

много аксиоми, с които до неотдавна науката оперираше, не могат повече да се поддържат. Учат ни и че проблемите на етногенезиса са твърде сложни и не могат да се решават едностранно от филологията и историята без помощните науки, в това число археологията, но също биологията и палеолингвистиката, при това с използване на данни, извлечени от изследвания върху значително по-обширен регион, обхващащ и териториите, съседни на нашите земи на югоизток и североизток от Черно море до Кавказ и Персийския залив. А това означава, че ние сме още далеч от решаването на тези проблеми и знаем с положителност само това, че не можем да се облягаме вече на резултатите от досегашните изследвания. И това засяга не само етническият произход на така наречените гърци и славяни, но и техните езици, също както и материалната и духовната им култура. За решаването на тези проблеми досега пречеа политическите манипулации на великите сили, център на чиито интереси беше Югоизточна Европа, където от древността са се пресичали всички пътища от Западна и Северна Европа за Азия и Африка. А те използваха всички средства за да оказват влияние дори върху науката, манипулирайки в своя полза нейните изследвания. Да се надяваме, че в рамките на Европейската общност най-после ще се открие възможност пред нашите народи да проучат сами, без помощта на своите мними приятели, собствената си история. И да разберат, че тази *обща* история повече ги сближава помежду им, отколкото ги разделя.

IV

Езиково-правописната реформа на Вулгарис ни дава също повод за размисъл. За нас днес е трудно да си представим какво би станало и с нашата литература, ако някой събрат по идеи на Вулгарис/Булгар беше наложил в нашата страна книжовния език на Преславската школа – от който руската литература можа да се освободи едва в XVIII век! При това този език не е по-беден и по-малко благозвучен от старогръцкия. Но също е спрял развитието си и въпреки големите си качества е чужд на нашето съвремие и на нашата динамика. А „реформатори“ в духа на

Вулгарис е имало и в нашата страна и имената им щяха да бъдат отдавна забравени, ако не ни напомнят за тях жлъчните забележки на съвременниците им. Правени са също опити да се измисли „по научен начин“ и нашият език – и то също от учени филолози, чиято подготовка не е била по-слаба от подготовката на техния гръцки колега. Но в края на краищата у нас се наложи живият говорим език, обогатен от цяла плеада писатели и поети, чиито заслуги трудно можем достатъчно да оценим, приемайки творчеството им за нещо естествено и разбиращо се от само себе си. Така че трябва да се помисли, дали приносът на Вулгарис и в това отношение е бил благословия или проклетие за гърците – колкото и добри да са били неговите намерения. Но и да се помисли защо у гърците не се е намерил някой Ботев, който да каже без заобикалки на Вулгарис какво заслужава за своя превод на Вергилиевата Енеида. И някой Вазов, който да ги научи колко хубав е езикът на мама и на татко.

Колко красив, звучен и музикален е живият новогръцки „народен“ език знае всеки, който е слушал и гледал с каква сърдечна радост пеят гръцките младежи и девойки на своите веселби. И не само там, а навсякъде, където се съберат двама или трима – по пътищата, по площадите, по поляните. И колко противоположни на него са безконечните монотонни припеви на „чист гръцки книжовен език“, които мънкат под носа полусънни монаси в здрача на мрачните манастирски обители по време на техните многочасови нощни бдения. Но дори и учените йеромонаси и свещеници вече не разбират старинния, осъден на бавна смърт език. Няма никога да забравя как по време на първото ми пътуване в Гърция преди три десетилетия запитах на „най-правилен *калвинистки* старогръцки книжовен език“, каквото се изучава в германските учебни заведения, един свещеник в почетна възраст за пътя към манастира „Свети Лука“ (хе монй Хòзиос Лўкас), а той не можа да разбере за какво го питам и трябваше една лелка да му преведе, че питам за „монастирион Осйу Лука“. За подобни приключения по време на пътуванията си в Гърция могат да си припомнят

всички чужденци с класическо образование, без да са в състояние да разберат защо съвременните гърци не знаят, а и не искат да знаят езика на своите прочути „прадеди“. И защо не желаят повече да пишат всички ударения над букви, които при това се изговарят по един и същ начин, макар и да са написани с различни буквени знаци. А един известен германски филолог написа след правописната реформа в Гърция през 1982 година във *Frankfurter Allgemeine Zeitung* сърцераздирателни тиради, с които изказваше своето състрадание към нещастния гръцки народ, останал след тази реформа единствен сред останалите европейски народи без традиция в своя книжовен език. От тогава вече е изминал четвърт век и гръцкият народ върви необременен по пътя за създаване на *своя* собствена книжовна традиция. И ще я създаде, също както италианският народ създаде чрез Данте и Петрарка своята собствена книжовна традиция – както Лутер създаде традицията на книжовния немски език и както многобройните руски поети и писатели от XIX и XX век на руския.